

Олга Токарчук

КАКО СУ НАСТАЛЕ КЊИГЕ ЈАКОВЉЕВЕ

О сѣицају околности које воде до сасвим неочекиваних последица у виду књиџе

Моја прва лектира била је *Нова Аџина* свештеника Бенедикта Хмјеловског у изванредном издању Марије Липске и Јана Липског, књига коју сам читала кроз читаво детињство па и касније, у младости. Од тада је прошло много времена, све док у јесен 1997. године у једној књижари нисам ископала чудну књигу, заправо два свеска у великом и незграпном формату с плавим, сјајним корицама. Била је то *Књиџа Господових беседа*, збирка излагања Јакова Франка – мада је сам Франк радије користио израз „гатке” – издање које је приредио Јан Доктур.

Читала сам је целе зиме, пасус по пасус, чудећи се све више и више. За Божић сам већ имала читав корпус књига. У пролеће се појавила посебна полица која је од тада расла и бујала током следећих година. Нисам намеравала да пишем књигу о Франку, пре су то биле моје приватне студијеТ, вишегодишња и непрестана фасцинација свеколиком хетеродоксијом, свим оним што је несместиво у канон, свим оним што искаче из општеприхваћених граница, оним што је бунт и протест, отворено непристајање на очигледне, свеважеће норме.

Повест Јакова Франка деловала ми је запањујуће, тешко ми је било да поверујем да се уистину десила. У кратким цртама, реч је о преласку на католицизам велике групе Јевреја из Подоља, многобројних присталица Шабатаја Цвија, кабалисте и рабина који се у XVII веку прогласио месијом. Та позамашна скупина шабатајаца, најпре је из јудаизма прешла на ислам, да би се затим под вођством сефардског Јеврејина, трговца Јакова Франка, помпезно и бучно конвертовала на католицизам.

Будући да су осумњичени за јерес, њиховог вођу су затворили и он је тринаест година провео у заробљеништву, у тврђави јасногорског самостана, а пошто га је у време Барске конфедерације ослободила руска војска, Франк је, искористивши метеж у земљи, отишао у Брно, у Моравску. Као тајанствени јеврејски мудрац, за каквог је словио, неколико година касније постаје пријатељ цара Јосифа II Хабзбуршког и повереник његове мајке, Марије Терезије. Када му је пак царска милост окренула леђа, Јаков Франк се са читавом својом дружбом преселио у Офенбах на Мајни, где је установио властити посед, замашан двор који је вршио функцију верског центра. Неколико година касније умро је као пољски барон. Његове присталице су се вратиле у Пољску утопивши се у пољску грађанску интелигенцију која је све више снажила.

То је само површина авантуристичке повести Јакова Франка, она поседује неколико дубљих димензија. Пре свега документује пораст и ширење највеће и „најзлокобније и најзамршеније јереси у окриљу јудаизма” као што је писао Гершом Шодем у *Главним титоковима јеврејског мистицизма*. Тај величанствени научни истраживач није ни покушавао да сакрије емоције када је писао о Франку, сматрајући га за мрачну и злокобну личност, чију је доктрину дефинисао као нихилистичку. Истодобно је признавао да се *Књизи Господових беседа*, том „најчудноватијем” од свих „светих писама” не могу оспорити замајак и дескриптивна снага. Повест о групи људи који су потакнути тешко схватљивом детерминацијом кренули на драматичан и опасан пут духовног, политичког и идентитетског преображаја – представља апсолутно сензационалан догађај. Ако се још узме у обзир упорна (мада на крају неуспела) Франкова тежња за успостављањем сопствене, делимично независне територије у границама Пољског краљевства, могло би се данас говорити о некој врсти прасионизма.

Тешко ми је било да поверујем да је та невероватна и вансеријска прича тако брзо отишла у заборав. Сигурно су ефикасно деловали покушаји прикривања властитог порекла самих потомака франкиста у непријатељском, сумњичавом, и често антисемитски настављеном окружењу. Осим монографије Александра Краусхара *Франк и пољски франкисти* објављеној 1895. године, за све те године није се појавила ваљана и исцрпна историјска студија. Тек сто година касније том темом се научно позбавио Јан Доктур, а литерарно се на тему надовезао Анджеј Жулавски књигом *Молигда*, као и Кшиштоф Рутковски својом *Црквом светиоџ Рока*.

А онда, кад сам већ почела да пишем *Књиџе Јаковљеве* појавила се сјајна, несумњиво фундаментална студија Павла Мађејка *The Mixed Multitude. Jacob Frank and the Movement 1755–1816*, одакле сам радо црпела податке. Ни то, међутим, није много с обзиром на тежину и зна-

чај тематике. Културне последице франкизма за пољску културу велике су, и још увек нису до краја испитане. Више се не може порећи чињеница да је Франкова доктрина у својој мање или више езотеричној форми неоспорно утицала на идеје пољског романтизма, пре свега на пољског барда, Адама Мицкјевича, а тиме допринела и утицала на темеље пољског националног идентитета.

Брзо сам приметила да читаву ту повест прати нехотичан и апсурдан комизам, а неочекивани, изненадни обрти акције као да су пореклом из оперете. Непрекидно *qui pro quo*, играње улога, претварање, вишејезички контекст који води у неспоразуме, живописне личности – све је то захтевало ваљан литерарни оквир, епски регистар приповести. Када сам, напослетку, на читавој ролни пак-папира исписала пола века пустоловина Јакова Франка и његових сапутника, схватила сам колико је читава та сторија бравурозна. Престала сам на њих да гледам као на мрачне и злокобне секташе. Видела сам у њима универзалну причу интуитивне тежње ка еманципацији у самом средишту феудалне стварности пуне подела, стратификација и предрасуда – у свету замандаљеном са три катанца. Франк и његови људи подигли су вишеструку побуну, извршили вишедимензионални бунт и покарбасили су се са свима.

Франк је сасвим сигурно био харизматична особа и као такав, за цело, помало психопата. Имао је снажну личност, интелигенцију, шарм којим је придобијао наклоност великана али и малих људи тадашњег света. Тешко је схватити такву личност само читајући оно што је остало записано, те његове понекад невешто срочене параболе и бајке, а у таквој форми се најчешће обраћао својим присталицама.

Из тог базичног текста помала се амбивалентна личност: безобзирна, али и осетљива. Неурачунљива, а уједно пажљива. Махнита и исто-времено објективна и прагматична. Франк је, рекли бисмо данас – трикстер – чаробњак и преварант. Дуго сам имала проблем питајући се како функционише такав човек, и нажалост, нисам много тога извукла из лектире о вођама секти. Најзад, нека ми буде просто, почела сам дискретно да испитујем своје психопатично-харизматичне пријатеље, тих неколико особа различитог пола које познајем, покушавајући да схватим на чему почива њихова сугестивност и умеће стварања личног поседа, сопствене верне дружине. На крају се ипак испоставило да ми ни то није помогло. Нисам умела емпатијски да изађем на крај с том личношћу, нисам је схватала. Зато сам одлучила да представим Јакова Франка очима других, не усуђујући се да му приђем изблиза, и што сам се дуже њиме бавила, све ми је симпатичнији постајао.

*О позитивној улози свеколике хетеродоксије,
што јесте због чега ме привлаче јереси*

Имам утисак да историја људског рода тече паралелним токовима који се ретко сустичу и сусрећу. Једна колотечина, назовимо је „јавна”, то је она коју описују медији и историјске књиге. Парафразираћу Бенедикта Хмјеловског који каже „Какав је коњ – то свако види. Какав је свет – то свако види”. То је та званична стварност, нада све видљива и промишљена, а тиме и непрекидно кондиционирана стварност, која увек подлеже усаглашавању. Стварност у којој се потписују мировни споразуми, оснивају савези, а ствари изгледају онакве какве јесу. Барем неко време овде обавезују теорије које савршено објашњавају шта је шта и какав је смисао чега. Бог је добар и милосрдан, а према малодушним људским поступцима који другима доносе патњу има бескрајно стрпљење. Свет је као кутија пуна преграда, где све има своје место. Чак и онда када завлада хаос, брзо се тај русвај поспреми, и опет се све уреди на мање-више исти начин.

Други колосек, тај релативно скривен, нижег регистра – то је велика историјска неосвешћеност која скрива у себи гнев и очајање, у којој доминира вечито незадовољство светом и његовим поретком. Овде човек непрекидно доводи у питање створени свет, прати његов апсурд и бесмисао. Сумња. Не пристаје. Поставља питања. Буни се. Та пригушена тотална алтернатива с времена на време отме се на дневно светло и боцка ту светлу страну, сигурну у своју коначну исправност која тоне у самозаљубљеност и таштину. Одатле, са тог места потиче свака хетеродоксија. Овде се налази мрачно огледало у којем се огледа све што је општеприхваћено, званично и очигледно, у његовом одразу претвара се у гримасу, кошмар, апсурд и гротеску.

Алфред Вајтхед је говорио да је религија најдубља врста лојалности према свету. Јерес пак, додала бих, најдубља је врста контестације. Свака јерес носи у себи некакву идеју промене света. Деконструкција обавезујуће вере води ка новим пројекцијама живота, новим пројектима постојања друштва, ка ревиндикацији старих појмова и њиховом замењивању новим. Појављивање јереси је одувек било револуционарно и увек страшно. То је крај света, отуда метафора Судњег дана често прати религијске преврате. У јереси је пак опасно то што се Бог схвата на другачији начин; опасност од јереси заправо нема ничег заједничког са теологијом. Пре је реч о томе да је промена перцепције религијског поретка истовремено и довођење у питање читавог људског поретка, подривање очигледности обавезујућих закона и због тога јерес тако често води у побуну.

Франкистичка јерес је дубоко лоцирана у традицији јеврејског гностицизма, али нису јој били страни ни хришћански елементи. Гноза је

старија од хришћанства и можда сеже до времена пре јудаизма. То је специфично стање религијског поимања које из темеља подрива човеково самозадовољство у свету, и свет показује као нељудски и непријатељски, или у најмању руку – као равнодушан. Гностицизам је снажан, мрачан акорд који прати светлу историју људског рода и његово ведро триловање¹ званичних религија у којима је Бог добар и награђује добра дела.

Хетеродоксни ум је неспокојан и трагалачки, храбар и склон експериментисању. Хетеродоксија је доказ постојања здравог духа, духа пуног елементарне метафизичке интелигенције која може бити дата простим и не нужно образованим људима. Али јерес се појављује само тамо где је вера у истину снажна, где се озбиљно схвата и свакодневно дубоко проживљава. Због тога ћу препредено казати да је срећна она религија која мора да се хвата укоштац са религијском хетеродоксијом. Хватати се укоштац, уопште не значи ратовати и уништавати. Искорењивање јереси личи на одсецање извора сопствене снаге и укључивање мотора на рад у леру. Да се забетонира комплетан резервоар свеже воде и да се пије само она вода која тече у затвореном току. У Пољској ми је одувек недостајала солидна јерес, тако да се изненадно појављивање Јакова Франка тамо одакле се нисам надала, и његова перцепција Богородице Јасногорске као отеловљења Шехине, тог јеврејског мистичног поимања Божјег присуства у свету, женског елемента Бога – истог часа поставило у надаре будно стање писалачке приправности.

О живојћу за време писања књиџе

Када сам почела да пишем *Књиџе Јаковљеве* већ сам имала исписане најважније чињенице и догађаје на својој ролни пак-папира, као и мноштво сакупљеног материјала. Сатима сам седела у библиотекама, фотокопирала недоступне књиџе, у белим рукавицама листала сам старе и ретке књиџе. На многобројним путовањима направила сам хиљаде снимака.

Током тих шест година писања књиџе доста тога се издогађало у мом животу. Неколико пута сам се пресељавала, неке од тих селидби биле су веома болне и уносиле су хаос у мој живот, доживела сам развод а потом ушла у следећу везу, често сам путовала, а мој син се осамостадио. Написала сам криминалистички роман. Неколико пријатеља сам изгубила, а стекла сам нове. За време последњих редакција текста умро

¹ Муз. – дрхтаво појање. (Прим. прев.)

је мој отац. Свуда сам са собом носила кутије с материјалима и постављала их на централно место, и где год бих се обрела, сместа сам рајс-надлама за зид качила мапе, спискове личности и помоћне илустрације.

Замарала сам своје пријатеље испрекиданим приповедањем, мањим и већим открићима, свесна да никад нећу успети да пренесем то што заиста радим, чиме се бавим, док све то не напишем до краја. Због тога сам шест година остајала у чудном стању списатељске осаме, стању у којем човек постаје директор фантомског позоришта, невидљивог другима, и сваког дана, на по неколико сати одлази на аветињски посао, где режира драматичну представу чији је једини гледалац. Та представа неће дочекати ниједну рецензију у сутрашњим новинама, остаће без икакве повратне информације, нико неће тапшати ни галамити док год то траје. Поврх тога, остајем закупљена тим позориштем и после више сати рада, док спавам и одмарам се, док путујем и сусрећем се с људима.

Живот се узнемирујуће распопућује, као да раскречено стоји у виду два потока стварности који међу собом ретко имају нечег заједничког. На крају оба та тока почињу да се преклапају, опасно уливају један у други и наилази тај тренутак када губиш представу где се уистину налазиш. Тада је куцнуо час да се ствар приведе крају.

О томе како списатељици свети пружа руку помоћи, илиши mundus adiumentum

Често ме је пратио осећај да сам дохватила крај конца и да пратим нит, верујући да ће то што тражим сваког часа искрснути преда мном, иза ћошка. И тако се и дешавало.

Не знам да ли је уопште могућно описати феномен који ме је често током писања пратио, али никада тако често и тако интензивно као за време писања ове књиге. Па сад је време да му дам неко име. Спонтано и субјективно та појава се доживљава тако као да неке спољашње и независне силе објављују свој улазак у описивану повест, као да су се удружиле неке снаге и да хрле у помоћ. Ок, знам како звучим! Ишчашено.

Али истина је да сам много пута, стојећи са чашом у руци на неком банкету, насумично дохватала књигу из витрине и отварала на случајној страници да бих на своје чуђење баш тамо нашла управо оно што ми је било потребно – личност, догађај, информацију, асоцијацију, наслов непознате ми књиге.

Често сам, тек тако, наилазила на неку особу која је за мене значила решење проблема који ме је мучио. Невин поход у неко случајно место наводио ме је на траг о којем нисам појма имала.

У таквим ситуацијама човек почиње најпре сумњичаво да гледа наоколо, а онда му ипак падне на памет чудновата мисао да је из неких разлога свету стало да та књига буде написана. Свесна сам колико то звучи неозбиљно и колико ме поставља у двозначну светлост. Баш ме брига! Писци су, на крају крајева, уметници, а уметници су се изборили за већу маргину ексцентричности него, рецимо, научници, због тога, уосталом, и одустају од научних титула.

Да бих све то ипак мало уозбиљила, сковала сам за себе подршку на латинском – помоћни свет, *tundus adiutens* јесте то нешто што ти доноси осећај као да те неко води за руку и уводи у чудесно стање слично наркотичном трансу, лакој, потпуно свесној и уједно напорној психози коју је тешко обуздати. То је психоза која изазива зависност, и повратак из похода у роман доноси осећај олакшања – добро је, прошло је! – али то олакшање је само на трен. То стање ума је – без претеривања – благословено стање. „Ја” – у нормалним околностима тако тетошено и потхрањивано – сада се скучава до малецних размера и препушта олујним ветровима свести и бесвести да га сколе, предаје се заплускивању океана речи и слика, и крај конца привезује за циљ у лавиринту.

О њујовањима и моћној сили машиће

Прво путовање ме је, наравно, одвело у Подоље. У рану јесен 2009, кренули смо преко Лавова на исток, у настојању да опипамо границе тог света који сам већ изградила у машти. Доспели смо до Збруча на истоку и Дњестра на југу. На нашој мапи било је обележено неколико места која су се појављивала у изворима. Путовали смо цикцак линијом од једног до другог места и обузимала ме је све већа меланхолија, све болнији осећај недостатка. Ничега ту није било. Ништа од онога што сам очекивала. Неки свет је био ту, можда и занимљив, али потпуно другачији. Туђ. Гледали смо мноштво малих села и градића окупаних у септермбарском сунцу, посутих прашином, као прозирних. Хаотична ружна постсовјетска градња, изглед тргова, рушевине цркава и синагога обраслих у коров, паркови и алкаво подигнути домови култура, тргови покривени асфалтом из чијих је пукотина ницала трава. Називи које сам знала из *Господових беседа* или из породичних предања, тако многоструким представама обременјени, испостављали су се као тужан, празан талог накрцан лима-ријом и пластиком. На почетку ме је обузело право очајање – није требало излазити из куће, могла сам исто тако да гледам слике или филмове, да читам о флори и фауни на википедији. На крају тог очајања, међутим, схватајући да су моја очекивања била инфантилна, почела сам да практикујем неку врсту тренинга вида.

И тако, гледајући у гробље у Королувки са травом која се њихала на ветру, почела сам полако да запажам мале обресе деце која се играју, а на разгаженом путу од иловаче лелујаво су се, попут фатаморгане, помањала магловито оцртана кола. Велики утисак оставио је на мене обилазак Фирлејувке, села које се данас зове Липивка. Најважније место представљала је за мене црква – недалеко одатле мора да је стајао жупни двор свештеника Хмјеловског. Док сам шетала око недавно реновиране, али замандаљене цркве, покушавала сам да попут археолога, по распореду рушевина, замислим где је могао стајати двор и где се налазила чувена башта свештеника Бенедикта, у којој је упорно покушавао да створи чуда вртне уметности која је за њега била оличена у Цецоловцама, мајуру рода Ђедушицких. Заустављали смо ауто усред меланхоличне равнице на Дњестру видевши да су тим истим путем морала пролазити кола „правоверних” шабатајаца, на путу према комуни у селу Ивање.

Читаво то путовање и сва следећа претворила су се у сакупљање таквих увида. У Истамбулу сам разгледала базар, мале тезге у којима би се једва сместио и сам продавац, запањујуће богатство природних боја зачина посутих у пирамиде, и ћутке сам претпостављала да се од ондашњег времена мало тога могло променити. Нарочито сам се, са истраживачком пасијом, упуштала у куповину огрлице од малахита која је трајала два сата. Пошто ме је власник позвао у простор иза тезге, испила сам са њим неколико шољи чаја цењајући се за цену накита, замишљајући да је сигурно на сличан начин продавао своје драгуље Јаков Франк у Крајови.

У суштини сам имала два велика похода у Украјину, један у некадашњу Влашку и у „турске крајеве”, као и у Моравску и у немачке земље, све до Офенбаха на Мајни, где и дан-данас у сасвим добром стању и даље стоји чувени Исенбуршки шлос, главни центар европских франкиста, а сада истакнута школа дизајна.

О причи и о цигаретама

Књиже Јаковљеве јесу историјски роман написан с пуном свешћу да је обавезујућа историјска нарација нешто исконструисано и увек изнова конструисано. Никада не бих, рецимо, поверовала у реалност занемарљивог присуства жена у историјским догађајима, а ипак, у главним изворима оне се појављују на маргини и немају неки нарочит значај.

Свако жив има мајку, жену, сестру или ћерку и немогуће је да је жена понестало у животним догађајима. Осим ако је то прича о животу у војсци или у мушком монашком реду. Одсуство жена у записаној исто-

рији на тај начин доспева у уџбенике, и држим то за одлику патријархалног менталитета који жене не види, њихово учешће не записује.

Нашла сам за њих места у својој повести, вешто скупљајући сваку мрвицу, и најмање информације. Учинила сам то са осећајем правичности, верујући да већи део људске историје треба преписати управо из те позиције. Трудила сам се, колико год је то психолошки могуће, да одбацам свој властити, савремен осећај моралности. Знала сам да описујем предвикторијански свет у којем су обавезивале другачије норме суживота. Многим принципијелним читаоцима могу се оне чинити сувише либералним.

Наравно да није могућно потпуно одбацити себе и сопствено време. У том смислу историјски роман не постоји, пошто су његови корени увек у садашњости онога ко пише. Историја је једноставно бесконачна интерпретација стварних и замишљених догађаја из прошлости, што нам омогућава да запазимо у њој сваки онај смисао који је некада, раније, био невидљив.

Завршила сам писање *Књиџа Јаковљевих* у касно вече 30. јануара 2014. године и одмах сам извукла паклицу цигарета која је стајала иза полице а коју сам купила специјално за ту прилику. Стајала сам на балкону те хладне зимске ноћи и пушила цигарету за цигаретом, док ми није позлило. Баш то је требало да буде ексцентрична и нездрава награда за саму себе после читавог тог мукотрпног писања – награда за режисерку фантомског позоришта, пошто је завеса већ пала.

(Магазин *Књиџе*, додатак *Газете Виборче*, октобар 2014)

С пољског превела МИЛИЦА МАРКИЋ